

Ampt Epe

Nr 84 – oktober 1988

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen
Telefoon 05780-12048

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE'

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 20,- per jaar

Bestuur:

Voorzitter:

W. Terwel
Apeldoornseweg 41
8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455

Sekretaris/penningmeester:

W. van Putten
Hoofdstraat 80
8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579

Leden:

M. Endendijk
Mevrouw Th. te Riele - ter Laak
F. Zandstra

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

Het bestuur in de Gemeente Epe tussen 1818 en 1865, deel 4

Het jaar 1848 luidt ontwikkelingen in, die o.a. voor het gemeentebestuur verstrekken gevolgen hebben. De grondwet van dat jaar dwingt de wetgever in de komende jaren een aantal wetten te maken, die het tot stand komen en het functioneren van het regionaal en lokaal bestuur moeten regelen. We denken hierbij dan vooral aan de kieswet, die andere eisen gaat stellen aan het stem- of kiesrecht – onderscheid is er dan niet meer – en aan de gemeentewet, die de inrichting van het gemeentebestuur gaat regelen. De oude koninklijke reglementen die het bestuur ten plattelande regelden, moeten verdwijnen. Overigens is dit laatste al in de grondwetsherziening van 1840 geregeld. Daarin staat al dat het locale bestuur bij wet bepaald moet worden. Vòòr 1848 zijn ook vijf maal van regeringswege ontwerpen voor zo'n wet ingediend, maar steeds zonder resultaat. Dit zou vooral te wijten zijn aan tegenstrijdigheden in de tekst van die grondwet met betrekking tot de verkiezingen.

De gemeenteraad is nu een volksvertegenwoordiging geworden, die zelfs in de gemeente aan het hoofd staat. Belasting betalende ingezetenen kiezen de leden van die raad, even zo goed als de leden van de tweede kamer en die van provinciale staten door belastingbetalers rechtstreeks worden gekozen. Voorts worden per 1848 de Heerlijke rechten, die in sommige provincies nog bestonden, afgeschaft. Ook het onderscheid tussen stad en platteland, bestuurlijk gezien, komt te vervallen. Men kent dan nog maar een soort gemeente, met een op een identieke wijze ingericht bestuur. Gemakkelijk zijn al die veranderingen echter niet tot stand gekomen, maar het is hier niet de plaats daarover te filosoferen. Voor meer informatie hieromtrent leze men "Rondom 1848" van J. C. Boogman.

We zullen in deze aflevering in het kort de wettelijke regelingen en de daaruit voortvloeiende ontwikkelingen voor het bestuur te Epe eens zien te volgen.

De grondwet van 1848

In zijn toelichting op de grondwet van 1848 voor de koning, schrijft Thorbecke, dat de commissie die zich met de grondwet heeft bezig gehouden een fundamentele herziening heeft nagestreeft met een tweeledig doel nl. men wil het volk in nauwere relatie brengen met de staatsinstellingen en men wil een betere regeling van de verhou-

dingen tussen besturen en wetgeving tot stand brengen. Dat eerste doel sluit eigenlijk aan bij de ideeën die tussen 1795 en 1798 in ons land in zwang kwamen, maar waar onder druk van de omstandigheden nooit iets van gekomen is. In dat opzicht is 1848 het einde van de brug. Beide doelen betekenen een grondige verandering in de bepalingen betreffende o.a. de gemeentebesturen. Ze vereisen nl. een regeling omtrent samenstelling, inrichting en bevoegdheid van de gemeentebesturen door de wet in plaats van door koninklijke reglementen, die men tot dan gekend heeft. De wettelijke regeling van het gemeentelijk apparaat wordt in artikel 138 van de grondwet van 1848 aangekondigd. De in dit artikel voorgeschreven regeling van het locale bestuur door een wet, moet misschien wel gezien worden als de voornaamste verbetering die de grondwet biedt voor het bestuur in plattelandsgemeenten, vooral ook omdat de grondwet zelf geen belemmeringen bevat zo'n organieke wet tot stand te brengen. We lazen hierboven al dat dat in de grondwet van 1840 wel het geval was.

Toch laat deze grondwet aangaande het gemeentebestuur niet alles over aan een organieke wet. Een aantal belangrijke kwesties is meteen geregeld. Zo bepaalt de grondwet verder, dat de gemeenteraad aan het hoofd van de gemeente staat en dat de raadsleden direct door de ingezetenen worden gekozen, en dus niet meer door gedeputeerde staten. Ook wordt periodieke aftreding voorgeschreven. Nu stond dit laatste ook wel in de oude reglementen, maar we zagen al, dat dat in de praktijk niet veel voorstelde. Een regeling in de grondwet vereist een betere naleving. De koning behoudt het recht de burgemeester te benoemen en te ontslaan. Het bestuur van de huishouding der gemeente wordt aan de raad overgelaten, en niet meer bij reglement geregeld. Hier is dus zeker sprake van een flink stukje autonomie. Wel moeten gemeentelijke verordeningen aan gedeputeerde staten worden meegedeeld. Vernietiging door de kroon kan alleen als de verordening in strijd met de wet of met het algemeen belang is. Ook wel andere – vooral financiële – zaken moeten aan gedeputeerde staten worden voorgelegd en zelfs aan hun goedkeuring worden onderworpen. Al met al is de eigen verantwoordelijkheid toch toegenomen.

Spectaculaire verandering dat lijkt onbetwist. J. C. Boogman stelt echter, in zijn eerder aangehaalde boekwerk, dat 1848 een complete ommekeer was. Hij constateert, dat nog lang na dat gedenkwaardige jaar de notabelen de belangrijkste posities in het bestuur in zijn

algemeenheid blijven bezetten. Toch wordt weer een belangrijke stap gezet naar een enigszins democratischer bestuur. Het belangrijkste hierbij is dat voor invoering van rechtstreekse verkiezingen de interesse van de burger voor het gemeentelijk apparaat en mogelijk voor de landelijke politiek, voorzichtig wordt aangewakkerd. Het wordt van niet veel tenminste iets. Aan die nieuwe verworvenheid zal men, zeker in de kleine gemeenten wel even hebben moeten wennen, wat verklaart dat de veranderingen op papier pas geleidelijk die omvang aannemen die Thorbecke en de zijnen ermee voor hebben gehad. Ook het geringe opkomstpercentage bij verkiezingen gedurende enige decennia na 1848 – in de meeste districten wordt de 50% nog niet eens gehaald – wijst in die richting. Toch mogen wij niet uit het oog verliezen, dat de grondwet wat de zelfstandigheid van het gemeentebestuur betreft, eigenlijk niet echt iets geheel nieuws brengt. De ideeën voor een krachtig, onafhankelijk lokaal bestuur, leefden al in de grondwetscommissies van 1814 en 1815. Het zijn de bestuursreglementen en de zucht naar centralisatie geweest, die aan deze ideeën toen geen uitvoering konden geven. De grondwet van 1848 formuleert een en ander wat beter, waardoor de goede ideeën wat meer kans op verwezenlijking krijgen.

De kieswet van 1850

Een hele fundamentele verandering, die de grondwet van 1848 brengt is de invoering van het directe kiesrecht, ondanks het feit dat velen, zelfs een meerderheid in de tweede kamer daar tegen waren. Door het instellen van een "krachtige" eerste kamer die getrapt gekozen wordt is wat van die vrees voor het directe kiessysteem weggenomen. Een belangrijk aspect dat in de nieuwe grondwet ongewijzigd blijft is de census als basis voor het kiesrecht. Algemeen kiesrecht . . . , met die gedacht zullen nog maar weinigen in 1848 gespeeld hebben.

Het bedrag van de census zou, uiteraard binnen grondwettelijke grenzen, naar plaatselijke omstandigheden door een grondwet moeten worden vastgesteld.

Wat ook met de nieuwe grondwet verdwijnt is het oude standensstelsel, dat bij de bezetting van overheidscolleges (we denken hier bijvoorbeeld aan provinciale staten) zo'n belangrijke rol speelde.

Op 4 juli 1850 treedt de kieswet in werking. Kiesgerechtigd zijn vanaf dat moment alle mannelijke Nederlanders van 23 jaar en ouder, die aan de censusbepalingen voldoen. Nieuw daarbij is, dat voor de census meetelt de patentbelasting, hoewel de agrarische sector daarvan was

vrijgesteld (de census is het bedrag dat men aan belasting moest betalen om als kiezer te worden ingeschreven; patentbelasting is een soort bedrijfsbelasting). Voordien gold alleen de personele belasting en de grondbelasting. Dankzij deze maatregel, is het aantal kiezers flink uitgebreid. Zo vermeld Boogman, dat het aantal kiezers, dat uiteraard in de steden zijn kiesrecht te danken heeft aan deze patentbelasting, 20% tot 30% van het totaal bedraagt.

In ieder geval zal de nieuwe kieswet aan ruim 10% van alle mannelijke Nederlanders vanaf 23 jaar voor de tweede kamer een direct kiesrecht geven. De census is overeind gehouden om toch een soort selectie te hebben. Men kan er enigszins mee bepalen wie wel en wie niet aan de verkiezingen kunnen meedoen. De censusbedragen verschillen per gemeente ook nogal flink, zeg maar van f 20,- in de kleine gemeenten van o.a. Gelderland tot f 112,- in Amsterdam, voor de tweede kamer verkiezingen en die voor provinciale staten. Voor gemeenteraadsverkiezingen geldt een halve census, hoewel dit laatste pas in de gemeentewet wordt geregeld.

Zeker twee kwesties uit deze kieswet zijn tot 1917 in discussie gebleven, dat zijn de begrenzing van de kiesdistricten (de grenzen zijn zeer vaak gewijzigd) en de hoogte van de census (aanvankelijk vindt menigeen de census te laag, anderen juist te hoog, weer anderen vinden een koppeling van kiesrecht en belasting betalen onjuist).

De censusvoorwaarden, zeker die voor het platteland, lijken op het eerste gezicht gunstig. Maar door de keuze van de belastingen waarbinnen ze opgebracht moeten worden, zijn er percentueel toch weinigen die als kiezer konden worden ingeschreven. Gesteld kan worden, dat wie geen bedrijf had en geen landeigenaar was, tot de census moest komen met behulp van alleen de personele belasting. Dat was voor velen niet weggelegd. Zo bezat Conrad Busken Huet, toch iemand van formaat, geen kiesrecht. Het percentage kiesgerechtigden voor de gemeenteraad bedraagt in 1850 18,08% van alle mannen van 23 jaar en ouder. Dat is 4,5% van de totale bevolking. Voor 1850 zijn deze percentages 18,35 en 4,62. Het democratiseringsproces blijft dus wel beperkt tot een betrekkelijk klein groepje Nederlanders.

De gemeentewet van 1851

Als op 29 juni 1851 de gemeentewet van kracht wordt, telt ons land zo'n 12.00 plattelandsgemeenten en 80 steden. Opgemerkt is al, dat het staatsrechtelijke verschil tussen stad en plattelandsgemeente al

in 1848 verdwijnt. Een aantal wezenlijke veranderingen die de gemeentewet brengt zullen we hier de revue laten passeren.

Voor de invoering van de gemeentewet, sedert de grondwet van 1848, is er bepaald, dat alle Heerlijke rechten komen te vervallen. Een gemeenteraad, zal op geen andere wijze tot stand komen dan door verkiezingen. Belangrijk voor de opbouw van ons bestuurlijk systeem is ook, dat de gemeentewet afrekent met de districten (de voormalige hoofdschoutambt) en met de districtscommissarissen. Daarmee is als het ware de onder curatele stelling van de dorpen beëindigd.

Het nieuwe dat de gemeentewet o.a. verder brengt is, dat de raad de bevoegdheid krijgt in het algemeen te regelen het bestuur van de huishouding der gemeente alsmede het instellen van een college van burgemeester en wethouders voor het dagelijks bestuur en voor de uitvoering van raadsbesluiten. De grondwet zelf bepaalde al, dat deze gekozen gemeenteraad aan het hoofd van de gemeente moet staan. Naast deze nieuwigheden wijzigt de gemeentewet ook nog een aantal zaken. Zo krijgt de burgemeester de opdracht de orde in de gemeente te handhaven. De raad benoemt uit de kring van burgemeester en raadsleden een of meer ambtenaren van de burgerlijke stand. De raad mag ook in zijn algemeenheid regelingen treffen omtrent de invordering van plaatselijke belastingen weliswaar onder goedkeuring van die heffingsverordeningen door de kroon.

Veel blijft er door de nieuwe wet ook gehandhaafd. Zo behoudt men de indeling van de gemeentelijke overheid in: raad, burgemeester en wethouders (de voormalige assessoren) bijgestaan door een secretaris en een ontvanger. Ook bestond er reeds de verplichting bepaalde besluiten van gemeentebesturen door gedeputeerde staten te laten goedkeuren, terwijl ook verordeningen aan dit college moeten worden meegedeeld en pas kunnen worden afgekondigd na bericht van ontvangst. Van volledige autonomie voor de gemeente is dus vanaf 1851 eigenlijk geen sprake; in strikte zin is dat ook nu nog steeds niet het geval. Voorts blijft uiteraard de mogelijkheid bestaan tot vernietiging van verordeningen, die in strijd zijn met een wet of met het algemeen belang. De gemeentebesturen zijn ook na 1851 verplicht mee te werken aan de algemene rijkstaak. Tevens dient de gemeente, evenals voordien, de administratie van de burgerlijke stand bij te houden. Ook diverse zaken aangaande het geldelijke beheer, die al van vroeger dateren, blijven aan de gemeente opgedragen.

Wat het actief kiesrecht betreft volgt de gemeentewet de regelingen die de kieswet voorschrijft en zoals wij die in het vorige hoofdstukje zijn tegengekomen. Het passieve kiesrecht echter regelt de wet zelf. Raadslid kan worden iedere mannelijke ingezetene van de gemeente van 23 jaar en ouder en verkerend "in het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten". Het aantal raadsleden dat elke gemeente krijgt toebedeeld wordt ook door de wet omschreven. Uitgangspunt daarbij is uitsluitend het aantal inwoners. Artikel 4 van de gemeentewet bepaalt het aantal raadsleden per gemeente. Voor kleine gemeenten kwam dat neer op het volgende:

7 raadsleden bij	minder dan	3.000 inwoners
11 raadsleden bij	3.001 – 6.000	inwoners
13 raadsleden bij	6.001 – 10.000	inwoners
15 raadsleden bij	10.001 – 15.000	inwoners
17 raadsleden bij	15.001 – 20.000	inwoners

Als uitvloeisel van de gemeentewet worden in de zomer van 1851 de eerste raadsverkiezingen gehouden. Die verkiezingen moeten wij ons als volgt voorstellen. Het gemeentebestuur maakt een kiezerslijst op aan de hand van belastinggegevens, zoals dat voorheen eigenlijk ook gebeurde. Iedere kiezer krijgt een stembriefje thuisgestuurd. Hij kan dan rustig uitzoeken welke namen hij op het stembriefje wil vermelden, met dien verstande dat er uiteindelijk niet meer namen opgeschreven mogen worden dan er vacante zetels in de raad zijn. Kandidaatstelling bestond toen nog niet. Op de dag van de verkiezingen moet de kiezer dan zijn ingevulde stembriefje in de stembus deponeren; de briefjes worden dus niet meer aan huis opgehaald zoals voordien het geval was.

In het najaar van 1851 kunnen de eerste direct-gekozen gemeente-raadsleden geïnstalleerd worden.

Kijken we nog even naar het verloop van raadsverkiezingen na 1851 dan moeten we goed beseffen dat deze veel vaker voorkomen dan nu het geval is. Tot 1887 ontbreken kandidatenlijsten, waardoor is plotseling optredende vacatures (overlijden, bedanken e.d.) niet voorzien kan worden zoals tegenwoordig, door benoeming van de volgende op de lijst. Partijen, zoals wij die nu kennen bestonden niet. Iedere vacature vereist een verkiezing en wel volgens voorschrift binnen twee maanden na het ontstaan van die vacature. Heeft bij die verkiezing niemand een volstrekte meerderheid behaald, dat moet binnen twee weken een herstemming volgen. Voorts moeten om de twee jaar steeds op de derde dinsdag in juli verkiezingen worden

gehouden voor eenderde deel van de raad dat dan aftreedt; ieder raadslid wordt voor zes jaar gekozen. Als het een beetje "tegen" zit kan de kiezer wel een paar verkiezingen per jaar verwachten, zeker als we daar de verkiezingen voor tweede kamer en provinciale staten bijtellen. De opkomst zat dit zeker niet ten goede zijn gekomen.

We hebben gezien dat de gemeentewet nogal wat nieuwigheden brengt. Toch beperken de activiteiten van de nieuwe gemeentebesturen zich aanvankelijk vrij algemeen tot uitsluitend de gemeentelijke zorg van alle dag, zoals handhaving van de openbare orde, het brandwezen, het verkeerswezen, de gezondheidszorg, het onderhoud van gemeentewerken en gemeentelijke eigendommen, het plaatselijke onderwijs, de armenzorg e.d. Het kost kennelijk moeite aan de nieuwe verworvenheden te wennen.

De gang van zaken in Epe tussen 1848 en 1851

De omwentelingen van 1848 moge voor het bestuur van ons land nogal rigoureuus genoemd worden, voor het bestuur in een dorp als Epe is van een plotselinge ommezwaai nog niet veel te merken. Dat kan ook haast niet anders. De grondwet maakt melding van een wet die het bestuur van gemeenten gaat regelen, maar die wet (de gemeentewet) komt er pas in 1851. Tot die tijd blijft men met de oude reglementen werken. Er is zelfs in Epe weinig te bespeuren van het artikel dat bepaalt dat de raad aan het hoofd van de gemeente staat want in het besluitvormingsproces van de gemeente Epe verandert niets bij wat daarvoor het geval was. De provincie blijft de zaken regelen. In de benoemingsprocedure van raadsleden treedt een merkwaardigheid aan het licht, die goed te zien is voor het aantreden van raadslid Derk Jan Koldenhof op 2 juni 1849. Men zou wat de keuze van een nieuw raadslid betreft, na 1848 wat meer invloed van de raad verwachten dan voorheen, doch daarvan is niets te merken. In tegendeel. Koldenhof wordt door gedeputeerde staten benoemd, zonder dat een dubbeltal kandidaten aan de raad is gevraagd of zonder dat de raad op enige andere wijze officieel om een mening is gevraagd, omtrent de geschiktheid van een kandidaat. Niets in de notulen van raadsvergaderingen over enige kandidaat, niets ook in het brievenboek of bij de ingekomen stukken. Alleen de benoeming zelf en het aannemen van dit bericht voor kennisgeving door de raad. Gegeven de omstandigheden is het aan te nemen, dat de gemeenteraad tenminste in de persoon van de burgemeester informeel naar een kandidaat is gevraagd. Even informeel zal de naam van Koldenhof genoemd zijn en daarop is formeel de benoeming

gevolgd. Een plotseling toenemend autoritair optreden van gedeputeerde staten zonder ernstige bezwaren van de raad, is niet te rijmen met de geest van de tijd.

We zien dat men na 1848 wat serieuzer omspringt met artikel 17 van de reglementen dat periodieke aftreding van raadsleden regelt. Zo zijn per 2 januari 1850 officieel aftredend de leden Dalhuizen en Overbosch. Tijdens de laatste vergadering in 1849 verwijdt dit tweetal zich uit de vergaderruimte, waarna de raad besluit deze beide heren voor herbenoeming aan gedeputeerde staten voor te dragen. Op 2 januari volgt dan ook de herbenoeming. Hier zien we dus dat een voordracht van de raad zonder omhaal wordt gevolgd, ook zonder dat daarvoor nog een andere naam moet worden genoemd. Gedeputeerde staten wordt geen keus meer gelaten. Hier dus een teken dat 1848 begint door te werken.

Een andere opvallende zaak, waarbij oud en nieuw door elkaar lopen in de jaren 1848-1851 is het kiessysteem. Tot de invoering van de provinciale wet van 1850 komt provinciale staten op dezelfde wijze tot stand als voorheen, terwijl al vanaf eind 1848 de tweede kamer door rechtstreekse verkiezingen wordt gekozen.

In 1849 wordt voor de laatste maal gestemd voor het kiescollege, dat de leden van de landelijke stand in provinciale staten moet kiezen. In Epe is van deze laatste stemming weinig meer bekend, dan dat er 94 stemgerechtigden een biljet invullen, waarvan er 90 dat zodanig hebben gedaan dat hun biljet met de telling meedoet. De nieuwe provinciale wet wordt van kracht op 6 juli 1850, waarna direct nieuwe rechtstreekse verkiezingen voor provinciale staten worden uitgeschreven. De provincie wordt in totaal andere kiesdistricten verdeeld, waarbinnen nu ook de steden een plaats krijgen. De bestuursdistricten worden afgeschaft, die kunnen dus ook niet meer, zo als in het verleden, de basis van een kiesdistrict vormen. Epe valt onder het nieuwe district Zutphen. Tot dit kiesdistrict behoren de volgende gemeenten: Zutphen, Gorssel, Warnsveld, Vorden, Hengelo, Steenderen, Brummen, Voorst en Epe. Dit district geldt alleen voor de verkiezing van provinciale staten, voor de tweede kamer stelt men weer andere districten samen. Deze eerste provinciale verkiezingen nieuwe stijl worden gehouden op 22 november van datzelfde jaar.

De vernieuwing van 1848 manifesteert zich in Epe voor het eerst in de rechtstreekse verkiezingen voor de leden der tweede kamer. Volgens

het voorlopig kiesreglement van 11 oktober 1848 moet iedere provincie verdeeld worden in hoofd- en onderkiesdistricten. Epe is daarbij een onderkiesdistrict van hoofdkiesdistrict Zutphen. Elk hoofdkiesdistrict telt zo ongeveer 45.000 inwoners. De verkiezingen hebben plaats op 2 december. In Epe zijn dan 87 inwoners kiesgerechtigd, dat wil zeggen dat aantal haalt de census van f 32,-. Gekozen wordt niemand minder dan Thorbecke, die echter laat weten dat hij zijn benoeming niet aanvaardt. Bij de herstemming op 29 december wordt de Arnhemse jurist W. H. Dullert in dit kiesdistrict gekozen tot kamerlid. In 1850 is als gevolg van bepalingen uit de kieswet de census verlaagd, wat betekent, dat die in Epe ligt op f 20,-. Aan de verkiezingen van dat jaar kunnen door de verlichte censuseisen 155 Epenaren meedoen aan de verkiezingen. Het brievenboek vermeldt van deze stemgerechtigden de volgende gezamenlijke aanslagen: grondlasten f 5755,08; personele belasting f 3187,48 en patentbelasting f 927,11. De bedragen, die alleen al door d'Isendoorn à Blois worden betaald zijn: grondlasten f 2065,33 en personele belasting f 451,81; patentbelasting betaalt hij niet, hij exploiteert immers geen bedrijf. Het zijn dus vooral de onroerend goed bezitters die de kiezers zijn. Intussen is ook het geschuif in de kiesdistricten begonnen. In 1850 valt Epe wat de tweede kamer verkiezing betreft onder het hoofddistrict Deventer.

In de volgende aflevering kijken we naar de ontwikkelingen in Epe na de eerste gemeenteraadsverkiezingen van 1851. Tevens willen we dan deze artikelenreeks over het bestuur in Epe afsluiten met een conclusie.

Drs. J. W. Tetterode Ravestein.
(wordt vervolgd).

Gemeentelijke zorg voor orde, rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw (10)

In het Gemeenteverslag over 1835 staat vermeld:

Enkele ingezetenen hebben zich van de Hervormden afgescheiden, dit getal bedraagt echter slechts 16, waaronder eenige kinderen zijn.

Het Gemeenteverslag over 1836 is al uitvoeriger:

Het getal dergene welke zich van de Hervormden hebben afgescheiden is niet van belang toegenomen.

Men heeft zich echter niet ontzien om openbare, ongeoorloofde godsdienstoefeningen te houden, waartegen de vereiste Processen-verbaal aan de Heer Officier bij de Arr.Rechtbank zijn ingezonden, die daarop zoowel den aanvoerder als dengenen ten wiens huize zulks plaats had gevonden, vervolgd heeft.

Eindelijk heeft men de militaire magt ingeroepen om de vergaderingen te verhinderen, dogh het schijnt dat die menschen zich door het één zoo min als het andere laten weerhouden.

Een en ander betreft de zgn. Afgescheidenen, die zich in Epe verzamelden rond de afgezette Hattemer predikant Brummelkamp. Zij hielden in Epe bijeenkomsten ten Huize van de fam. Logtenberg op de "Kleine Voorn" aan de IJsseldijk bij Oene en bij Jan Peters van Tongeren te Tongeren.

Een uitvoerige beschrijving van deze episode uit de Eper geschiedenis kan men vinden in het boekje "Gods wegen op de Veluwe", van Ds. Teeuwen. (Kok, Kampen, 1934).

Lang hebben deze beroeringen ook niet geduurd, want in het gemeenteverslag van 1837 staat vermeld:

Omtrent de afgescheidenen hoort men thans weinig, het getal is niet toegenomen.

We zullen nu eerst enkele mutaties van veldwachters bezien.

De opvolger van Jan Arends Scheideman in Vaassen, Jan van Egteren, verlaat in 1855 zijn standplaats om jachtopziener bij Z. M. de Koning te worden.

Op 9 september 1855, stuurt de burgemeester de voordracht voor een opvolger naar de Commissaris des Konings. Als no. 1 staat G. J. Bunte met de aanbeveling:

Hij is een sterk en gezond mens die stellig de betrekking van veldwachter naar ons genoeg zal waarnemen.

Maar de CdK. wil, alvorens Bunte te benoemen, eerst weten waarom

er in dit geval, zoals is voorgeschreven, geen gepasporteerd militair is genomen.

Op 2 oktober 1855, antwoordt de burgemeester dat er onder de 20 kandidaten zeker ook gepasporteerde militairen waren, maar toch voorkeur voor Bunte omdat:

Bunte zeker met vroegere militair gelijk te stellen is. Hij was Voorschatter en Rijkscommies, tot volle tevredenheid. Bunte is op wachtgeld gestelde rijksambtenaar. Bovendien bezit hij nog eenige middelen van zichzelf, hetgeen bij de tegenwoordige duurte van alle levensmiddelen en het niet ruime tractement der veldwachters, zeer aanbevelenswaardig is, waardoor soms de voornaamste reden tot plichtsverzuim wordt uit de weg genomen.

De CdK. neemt daar genoegen mee en Bunte wordt benoemd.

Bunte is tot 1873 in Vaassen op zijn post gebleven. Hij is dan 65 jaar en de burgemeester ziet dat als een dankbare aanleiding om hem op grond daarvan eervol te ontslaan. Er zijn, aldus de burgemeester, in Vaassen klachten over de weinige dienstijver van de veldwachter en hij gaat zich soms ook aan sterke drank te buiten. Het is de burgemeester ook een doorn in het oog dat Bunte was aangesteld op voorwaarde dat hij op publieke verkopen niet meer als afslager zou mogen fungeren, maar hij doet dat toch iedere keer weer.

Men besluit hem dan ook te ontslaan:

aangezien hij tegenwoordig niet meer presteert 't geen in billijkheid van een veldwachter gevorderd mag worden.

Hij krijgt een gratificatie van f 30,- voor eenmaal toe te kennen en kwartaalsgewijze aan hem uit te betalen. (Raadsbesluit d.d. 11 oktober 1873). Bunte vraagt of hij nog wel onbezoldigd rijksveldwachter mag blijven.

omdat hij dan nog eens mede rond kan gaan en aanhalingen doen.

Het viel met zijn dienstijver dus nog al mee!

Zijn opvolger is Mans Dijkgraaf uit Nijkerk, die tot 1877 veldwachter in Vaassen was.

De opvolger van Dijkgraaf is een Vaassenaar, Lubbertus Johannes Bosch, die op de voordracht van de burgemeester als volgt wordt opgevoerd:

L. J. Bosch, 35 jaar, gepasporteerd militair van een zeer fatsoenlijke familie, wiens vader in de slag bij Waterloo een zijner beenen verloor. Flink uiterlijk en maakt nimmer misbruik van sterke drank.

L. J. Bosch stond al eerder op een voordracht voor een veldwachter,

n.l. in 1871 in Epe, maar de burgemeester merkte toen t.a.v. hem op dat hij hem slechts *honoris causa* had geplaatst, omdat hij oneindig liever een vreemde benoemd zag dan een ingezetene. Waarom de burgemeester nu wel de voorkeur gaf aan een ingezetene blijft nergens uit.

Er zijn nog even moeilijkheden met de aanstelling van Bosch tot onbezoldigd Rijksveldwachter, want hij blijkt al eens te zijn aangehouden terzake overtreding van de Jachtwet. Maar na de eerste keer te hebben geweigerd, beslist de CdK. toch gunstig op het tweede verzoek.

L. J. Bosch zou, tot zijn overlijden in 1905, veldwachter in Vaassen blijven.

In Oene is er in 1861 wisseling van de wacht. In dat jaar legt Peter Jonker zijn functie neer. Hij wordt oud en doof en minder geschikt voor zijn betrekking. Volgens een schrijven van de burgemeester d.d. 19 december 1861 is Jonker van plan om zich in Arnhem te vestigen en daar *"eenige nering uit te oefenen"*.

Er zijn vele kandidaten en daaruit wordt, met sterke voorkeur, als no. 1 op de voordracht geplaatst D. J. Schaftenaar, geb. te Harderwijk, 17 april 1834, agent van politie te Arnhem. Ten aanzien van de andere kandidaten die op de voordracht staan, schrijft en burgemeester aan de CdK.:

dan neem ik de vrijheid beide overige sollicitanten in Uw hoge protectie aan te bevelen, opdat zij een andermaal of elders met solliciteeren onder de gelukkigen mogen horen.

In 1866 is het voor de veldwachter in Oene een spannende tijd. Er is in februari van dat jaar veepest uitgebroken in Welsum en onder supervisie van veldwachter Schaftenaar worden de grenzen tussen Epe, Voorts en Olst dag en nacht bewaakt door negen vrijwilligers. Er wordt zelfs een jongen aangesteld, die iedere morgen de burgemeester verslag van de situatie moet uitbrengen.

De burgemeester stelt voor de vrijwillige bewakers f 2,50 per etmaal te betalen en de koerier 30 cent. Maar GS besluiten om aan de bewakers elk f 10,- te betalen, de surveillant die met de veldwachter de posten controleerde f 2,50 en de jeugdige koerier 30 cent.

De burgemeester stelt voor om Schaftenaar f 20,- gratificatie te geven, aangezien hij drie weken heeft gesurveilleerd en veel koude heeft geleden.

De gemeenteraad verleent Schaftenaar over 1866 inderdaad een gratificatie van f 20,-, maar niet vanwege geleden koude maar:

vanwege zijn geringe verdiensten en veel onkosten in verband met ziekte van zijn vrouw.

Schaftenaar heeft tot 1905 in Oene zijn functie vervuld. Als in 1903, de CdK. informeert naar veldwachters boven de 65 jaar, antwoordt de burgemeester dat Schaftenaar weliswaar boven de 65 is, maar:

zijn gezondheidstoestand is nog zeer goed en zijn krachten zijn van zoodanige aard dat hij in allen deele de gevorderde diensten kan verrichten. Hij vervuld bij voortduring zijn plicht naar behooren en is mitsdien geschikt te achten in zijn functie te blijven.

Maar m.i.v. 1 april 1905 wordt Schaftenaar, na 42-jarige trouwe dienst, om redenen van gezondheid ontslagen. In de betreffende gemeenteraadsvergadering, d.d. 3 maart 1905, brengt de voorzitter een woord van hulde aan *dezen ijverigen gemeenteveldwachter.*

De Raad besluit hem een pensioen toe te kennen van f 250,- per jaar. Maar een verzoek van zijn weduwe in 1906, wordt afgewezen. De kinderen kunnen haar wel onderhouden!

Zijn opvolger is J. J. de Haas uit Gorssel.

In Epe overlijdt veldwachter Jan Wensenk op 16 juli 1871, na geruime tijd ziek geweest te zijn. Daarom was er al een oproep geplaatst voor een opvolger. Er zijn 17 sollicitanten, waaruit benoemd wordt J. J. Das, korporaal te Doesburg, geb. te Noordwolde 23 januari 1845. Op de voordracht staat ook L. J. Bosch, de latere gemeenteveldwachter te Vaassen.

Op 12 februari 1872 stelt de burgemeester aan de CdK. voor om Das, evenals zijn voorganger Wensenk, een vergunning te verlenen om schadelijk wild te jagen, met de volgende argumenten:

Dit is het minst niet hinderlijk voor den dienst, integendeel, het animeert hem in het veld te loopen en tevens te surveilleren. Zijne bezoldiging is ook al niet groot en het zou hem dus goed van pas komen dat hij er nog iets bijverdiende. Natuurlijk zal ik er zorg voor dragen dat hij van de permissie geen al te groot gebruik maakt.

Hier dus weer een verwijzing naar het geringe tractement, terwijl, zoals we nog zullen zien, de gemeente zich op allerlei manieren, probeert te onttrekken aan een behoorlijke bezoldiging van de veldwachters.

In 1889 lukt het veldwachter Das niet om wat bij te verdienen. In de Raadsvergadering van 29 oktober wordt zijn verzoek afgewezen om enige vergoeding voor het luiden van de klok bij de aanvang van de botermarkt.

Aangezien luiden van de klok overbodig wordt geacht en die markt geregeld kan worden door tussen de verkoop der vaten en kluiten een half uur te laten verlopen.

Veldwachter Das wordt op zijn verzoek door de gemeenteraad d.d. 12 april 1890 eervol ontslagen. In zijn plaats komt N. Vossen, een figuur die oude Epenaren zich nog wel kunnen herinneren.

Bij tijd en wijle kwamen er ook klachten over het optreden en gedrag van de politie.

Zo is in 1877 een klacht van Meiboom uit Oene over het optreden van twee veldwachters uit Olst en veldwachter Schaftenaar. Zij kwamen bij hem in verband met diefstal van een koe, maar ze hebben hun bevoegdheden verre overtreden. Ze zijn 's nachts zijn woning binnengedrongen en zijn daar zo bruto opgetreden dat een zuster van Meiboom daar nog steeds ongesteld van is.

De burgemeester probeert de zaak eerst wat te sussen, maar Meiboom houdt aan. Uit een onderzoek blijkt dat één der veldwachters uit Olst inmiddels wegens wangedrag is ontslagen. Schaftenaar schijnt geen schuld te hebben, integendeel, hij heeft de anderen aange- maand niet zo heftig te zijn.

Opmerkelijk de verontschuldiging van de burgemeester aan het eind van zijn verslag d.d. 30 juli 1877:

't Is soms voor de politie zeer moeilijk binnen de juiste grens te blijven want door overrompeling en intimidatie is reeds menig feit aan het licht gekomen en voor dat systeem wordt soms wel eens teveel misbruik gemaakt.

In 1879 komen er klachten over veldwachter Bosch in Vaassen. Maar in zijn antwoord aan de CdK., d.d. 26 april 1879, geeft de burgemeester zijn mening:

Hij (Bosch) is er met de rijksopziener der jacht het mikpunt van chicanes en onaangenaamheden, welke juist de onderteekenaars hem in de weg trachten te leggen. De veldwachter Bosch staat bij mij en alle weldenkenden in Vaassen, als een zeer eerlijk en geloofwaardig bekend; hij doet bedaard zijn plicht.

Ook toen al een geval van "agentje pesten"?

L. van den Bremen.
(wordt vervolgd).

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (2)

2.

Epe en Heerde rond 1910

2.1

Algemene schets

Na 1895 vond in Nederland een versnelde economische groei plaats. Nieuwe technische middelen en modernisering werden toegepast, de arbeidsproductiviteit steeg terwijl de bevolking toenam. Deze groei vond plaats in de nijverheid waar zich een krachtige toename voor- deed van de lichte- landbouw- en zware industrieën. De landbouw had zich tussen 1895 en 1900 hersteld van de crises van de jaren tachtig door bedrijfsmodernisering en het toepassen van nieuwe orga- nisatievormen zoals de landbouwkoöperaties. Voor de zandgronden, waar de landbouw in dienst van de veeteelt kwam te staan, betekende dit industrialisering van de landbouw met als gevolg het ontstaan van zuivelindustrieën. Ook de sterk verbeterde landbouwvoorlichting droeg bij aan de groei van de agrarische produktie.

De veranderingen op economisch gebied hadden ook gevolgen voor het sociale leven. De grote vraag naar arbeidskrachten in de industrie leidde tot een trek naar de steden, terwijl de dorpen aan de groeiende beroepsbevolking niet voldoende werk meer konden bieden. Ander- zijds vond urbanisatie plaats op het platteland. Moderne ontwikke- lingen die ook hier op gang kwamen vroegen om nieuw, veelal goed opgeleid personeel. Naast de notabelen en ambtenaren, die meestal niet uit de streek afkomstig waren, vestigde zich hier een nieuwe groep mensen.

Verbetering der wegen en verkeersmiddelen verhoogden de mobili- teit en verzwakten mede de tegenstellingen tussen stad en platte- land. Een krachtige uitbouw van allerlei sociale organisaties vond plaats. Socialistische en progressief-liberale ideeën waren hier niet vreemd aan. Beide richtten zich op verbetering van het maatschap- pelijk welzijn van grote groepen achtergestelden. Nieuwe organisaties hielden zich dan ook bezig met verbetering van de sociale wetgeving, arbeidswetgeving, volksonderwijs, huisvesting, gezondheidszorg, positie van vrouwen, etc. Politieke aktie nam toe vooral van de

socialistische-, politieke- en vakorganisaties. Eén van de hoofdpunten en heet hangijzer vormde het algemeen kiesrecht.

Wat was er te merken van deze ontwikkelingen in de gemeenten Epe en Heerde? Beide gemeenten lagen op de oostflank van de Veluwe tussen Apeldoorn en Zwolle en grensden aan elkaar. Het westelijk deel lag op de hoge zandgronden waar zich bossen en heiden bevonden, het oostelijk deel werd gevormd door het IJsselse rivierlandschap. In de hoofddorpen Epe en Heerde bevonden zich de bestuurlijke- en verzorgingscentra. Daarnaast waren er de kleinere woonkernen Vaassen, Emst, Oene en Wapenveld, Veessen en Vorchten.

Door het aantal inwoners behoorden Epe en Heerde tot de grote plattelandsgemeenten van de Veluwe, die vooral na 1900 een groeiend inwonersaantal te zien gaven.

tabel 2.
bevolkingsaantal:

jaar	1880	1890	1900	1910	1920
Epe	7806	8062	8332	9515	11005
Heerde	5412	5604	5885	6623	7708

Ook de cijfers van vestiging en vertrek geven een stijging te zien, waarbij bijna steeds een vertrekoverschot valt waar te nemen.

tabel 3.
vestiging:

jaar	1880	1890	1900	1910	1920
Epe	260 (3.3%)	313 (3.9%)	250 (3%)	455 (4.8%)	543 (4.9%)
Heerde	215 (4%)	214 (3.8%)	194 (3.3%)	329 (4.8%)	428 (5.5%)

vertrek:

jaar	1880	1890	1900	1910	1920
Epe	418 (5.4%)	354 (4.4%)	324 (4%)	465 (4.9%)	628 (5.9%)
Heerde	238 (4.4%)	212 (3.8%)	212 (3.6%)	329 (5%)	541 (7%)

Van oudsher was het grootste deel van de bevolking werkzaam in of rechtstreeks afhankelijk van de landbouw. Op de zandgronden bevonden zich veelal kleine boerenbedrijven, die vaak niet genoeg opbrachten waardoor men gedwongen was een nevenberoep uit te oefenen. De levensomstandigheden waren hier dan ook niet zo

gunstig. De grotere landbouwbedrijven bevonden zich op de rivierklei, waar landarbeiders in vaste dienst of dagloners zonder dienstverband werkten. Kijken we naar de cijfers van het aantal werkenden in de landbouw die de beroepstellingen van 1899 en 1909 te zien geven:

tabel 4.

Epe			Heerde		
jaar	aantal	percentage	jaar	aantal	percentage
1899	1915	60.1%	1899	1598	63.3%
1909	1671	51.1%	1909	1376	51.9%

Deze cijfers geven een daling weer die echter niets afdeed aan het agrarisch karakter van beide dorpen.

De algemene toestand van de landbouw was vrij gunstig, meldden de gemeenteverslagen van 1901 tot 1910. Er waren goede oogsten en hoge vee prijzen, terwijl de arbeidslonen langzaam bleven stijgen. Op het gebied van voorlichting waren de afdelingen van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw actief. De afdelingen gaven een groeiend aantal leden te zien. Doel van de organisatie was door middel van lezingen en adviezen de ontwikkeling van de boeren te bevorderen. Volgens de zojuist genoemde gemeente-verslagen was de invloed hiervan duidelijk merkbaar. In Heerde werden in 1906 en 1909 landbouwtentoonstellingen georganiseerd, in Epe in 1906 die bezocht werden door koningin Wilhelmina en prins Hendrik.

Nieuwe samenwerkingsverbanden deden ook hier hun intrede. In de gemeente Epe waren dat de Coöperatieve Landbouwvereniging met 381 leden en de Landbouwvereniging Vaassen met 114 leden. Hieruit blijkt dat een groot deel der boeren zich bij deze organisaties had aangesloten. Industrialisering van de landbouw viel ook in deze gemeenten te bespeuren. In Oene werd in 1893 de eerste zuivelfabriek van Gelderland en Overijssel gebouwd. De gemeente-verslagen van de gemeenten Epe en Heerde van 1906 vermeldten de volgende zuivelfabrieken:

Epe	Heerde
Zuivelfabriek "Gelria"	Melkfabriek van D. H. Koker
Zuivelfabriek "De Hoop"	N.V. Stoomzuivelfabriek "De IJssel"
Zuivelfabriek "Onze Fabriek"	N.V. Stoomzuivelfabriek "Heerde"
Zuivelfabriek "De Jonas"	Onderl. Stoomzuivelfabriek "Veessen"

Naast deze industrieën die duidelijk te maken hadden met het agrarische karakter van beide gemeenten, waren de papierfabrikage en de wasserijen en blekerijen ook duidelijk verbonden met deze streek. Langs de sprengen en beken die van de hoger gelegen Veluwe naar het lager gelegen IJsselgebied stroomden, bevonden zich in de 17e en 18e eeuw tientallen papiermolens. In de 19e eeuw verdwenen de meeste en werden enkele omgezet in wasinrichtingen. Het schone water leende zich daar uitstekend voor en de goede verkeerswegen en moderne vervoersmiddelen maakten de bedrijven bereikbaar voor de grote steden in het westen waar de meeste was vandaan kwam. Ook de toename van hotels en pensions gaf werk aan deze wasinrichtingen. In Epe vinden we zeventien wasserijen met 104 werknemers, in Heerde waren er zes wasserijen met 103 werknemers. De enkele papiermolens die zich handhaafden, konden de concurrentie niet aan, zodat omstreeks 1910 alleen de Berghuizerpapierfabriek in Wapenveld produceerde. Dit bedrijf was als één der eerste in Nederland overgegaan op mechanische papierfabrikage en schafte daarvoor in de jaren negentig de eerste stoommachines aan. Deze waren ook nodig omdat de groter wordende produktie steeds meer energie vroeg. De papierindustrie profiteerde duidelijk van de economische groei. De industrialisatie had een grotere vraag naar verpakkingsmateriaal tot gevolg, terwijl uitbreiding van de administratie de vraag naar schrijfpapier deed toenemen. Ook de verhoging van het ontwikkelingspeil der bevolking vroeg om meer boeken, tijdschriften en kranten. Door deze toenemende produktie waren meer arbeidskrachten nodig. Bood de fabriek in 1896 nog werk aan 63 mensen, in 1909 was dit aantal opgelopen tot 117.

Ook de groei van de grafische nijverheid had te maken met de verhoging van het ontwikkelings- en welvaartpeil. In Epe was sinds 1878 een drukkerij gevestigd. T. A. Hooiberg, zoon uit een Leids drukkersgeslacht, begon hier een bedrijf dat niet alleen kranten, maar ook allerlei drukwerk en tijdschriften verzorgde. Na een brand in 1901 werd het bedrijf met behulp van financiële steun van de plaatselijke predikant ds Prins weer opgebouwd en bood het in 1909 werk aan 44 mensen. Het merendeel van hen, meest typografen, was niet afkomstig uit Epe. Zeventien van hen waren ex-werknemers van de in 1908 opgeheven drukkerij Wolters in Groningen.

De steenfabrieken in de uiterwaarden van de IJssel boden in de zomer werk aan tientallen mensen. De arbeid was zwaar en de afstand tussen huis en werk werd meestal lopend afgelegd.

Het zal niemand verbazen dat er gezien de vele wasserijen een

zeepoederfabriek, genaamd "De Klok", in Heerde werd gebouwd die werk bood aan zeventien mensen. Andere nog niet genoemde industrieën waren een ijzergieterij en tarriolfabriek in Vaassen met 87 werknemers en een kapsulenfabriek met 27 werknemers.

Al deze vormen van nijverheid verkeerden het eerste decennium in bloeiende staat en ook hier werd melding gemaakt van stijgende lonen. Naast landbouw in industrie vonden veel mensen werk in ambacht en kleinhandel. Door de toenemende welvaart hadden ambachtslieden geen gebrek aan werk, de winkelnering was echter te sterk vertegenwoordigd en leverde vaak geen zelfstandig bestaan op. Velen combineerden dit daarom met een nevenberoep in de landbouw.

Ondanks de toegenomen welvaart en de stijgende lonen waren er veel armen en behoeftigen die geld ontvingen van de kerkelijke diakonieën en de gemeenten. Van Heerde werden in de gemeenteverslagen de volgende cijfers gevonden, waaruit blijkt dat het aantal in deze periode van economische groei niet afnam.

tabel 5.

armenzorg gemeente / armenzorg kerkelijke diakonieën.

jaar	gezins- hoofd gem.	kerk	alleen- staanden gem.	kerk	totaal gem.	kerk
1899	13	71	6	34	19	105
1900	19	58	9	33	28	91
1901	12	58	8	23	20	81
1902	9	56	10	40	19	96
1903	10	56	8	46	18	102
1904	7	55	7	41	14	96
1905	10	36	6	38	16	64
1906	9	50	10	45	19	95
1907	13	56	7	48	20	104
1908	17	50	5	51	22	101
1909	12	47	12	43	24	90

Evenmin was er voor iedereen werk. Werkgelegenheid bij de gezeten boerenstand was teruggelopen en de Vereniging tot Werkverschaffing in Heerde bood slechts in de wintermaanden werk dat voornamelijk bestond uit het graven van grind.

tabel 6
werkverschaffing

jaar	aantal	jaar	aantal	jaar	aantal
1899	65	1903	64	1907	61
1900	51	1904	61	1908	--
1901	59	1905	60	1909	107
1902	59	1906	59	1910	--

Het Heerder gemeentebestuur vond dat het nogal meeviel met het gebrek aan werk. Kenmerkend voor haar opvatting was de volgende zinsnede die in elk gemeenteverslag aan het begin van deze eeuw terugkeerde: "Klachten vinden vaak oorsprong in luiheid en zucht om op de bezittende klasse te steunen, waaruit zich langzamerhand een soort proletariaat ontwikkelt, dat zeer nadelig werkt". In de gemeente Epe droeg ook het Koning Lodewijk Fonds bij in de armoedebestrijding. Dit fonds had zijn naam te danken aan koning Lodewijk Napoleon die aan het schoutambt Het Loo in 1807 f 100.000,- aan effecten op de staat had geschonken. De inkomsten hiervan waren bestemd voor armlastigen van het schoutambt Het Loo waartoe ook het dorp Vaassen behoorde. Ondanks een gemeentelijke herindelings, waarbij Vaassen aan de gemeente Epe werd toegevoegd, bleven de inkomsten onaangetast. Zo werd hiervan het naai- en brei-onderwijs voor behoeftige meisjes bekostigd en voor een deel de werkverschaffing.

De dorpen konden de groeiende beroepsbevolking niet voldoende werk verschaffen zodat men dat elders in de steden moest zien te vinden. Er kwamen echter ook mensen die zich hier nieuw vestigden. Enerzijds waren dat renteniers en gepensioneerden die aangetrokken werden door de landelijke en bosrijke omgeving. Anderzijds waren het de zich uitbreidende bedrijven die om goed opgeleide mensen vroegen die meestal van elders kwamen. Goede verkeersverbindingen zorgden ervoor dat deze gebieden goed bereikbaar waren. De dorpen lagen aan de doorgaande weg van Apeldoorn naar Zwolle en tevens waren er goede wegen naar Deventer en Kampen. De in 1887 aangelegde spoorlijn maakte het mogelijk om zes keer per dag naar Apeldoorn of Zwolle te reizen, waardoor men aangesloten was op het landelijk spoorwegnet. Dat de mooie omgeving aantrekkingskracht had, bleek uit het feit dat steeds meer mensen deze streek als tijdelijke verblijfplaats of vakantieoord kozen. Vooral de gemeente Epe voerde hiertoe een actief beleid. Er werden wandel-

en fietspaden aangelegd, terwijl pas ontgonnen grond werd omgezet in bosgebied. Het stichten van pensions werd gestimuleerd, advertenties werden geplaatst in landelijke dagbladen en er verscheen de "Gids voor Epe op de Veluwe". De in 1901 opgerichte Eper Bouwmaatschappij vormde een stimulans voor nieuw te bouwen woningen en langs de weg Apeldoorn-Zwolle verrezen veel villa's en hotels. Niet alleen de nieuwingekomenen en vakantiegangers vroegen om nieuwe woningen. Ook de zich uitbreidende plaatselijke bevolking had deze nodig waardoor nieuwe woonwijken ontstonden. In de gemeente Heerde was weinig van dit soort activiteiten te merken. Wel bestond er de "Vereniging Bevordering Vreemdelingen-verkeer" die in een verslag het jaar 1909 niet ongunstig noemde en melding maakte van het bezoek van o.a. enkele kunstschilders. Pas ontgonnen grond werd omgezet in bosgebied en van hotels en pensions was nauwelijks sprake. Wel verschenen er ook hier grote villa's langs de weg Apeldoorn-Zwolle.

De stroom nieuwe mensen die in deze jaren de gemeenten Epe en Heerde binnenkwam, heeft ongetwijfeld veranderingen teweeg gebracht in deze plattelandsgemeenten. Integratie met de plaatselijke bevolking zal door hun andere leef- en denkwijze niet hebben plaatsgevonden. Wel gebeurde dit met de "notabelen" van de dorpen. Kerkelijk gezien waren Epe en Heerde overwegend Nederlands-Hervormde (N.H.) gemeenten, zoals blijkt uit de cijfers van de volkstelling van 1909:

tabel 7
godsdienstige gezindten

	N.H.	R.K.	Ger.	geen	overige
Epe	82.2%	10.5%	4.4%	1.1%	1.7%
Heerde	81.4%	0.2%	13.4%	1.2%	3.7%

Toch was er een duidelijk verschil in richting. Vanaf de jaren zestig der 19e eeuw had de N.H.-gemeente in Epe zich ontwikkeld tot een vrijzinnig-hervormde gemeente. In Heerde gebeurde dit niet. Wel traden hier enkele vrijzinnige leden uit die in 1906 een afdeling vormden van de Nederlandse Protestanten Bond. De ontwikkeling in Epe is opmerkelijk omdat deze zich, behalve in Terwolde en Spankeren, nergens anders voordeed op de Veluwe. Het tamelijk hoge percentage rooms-katholieken had een historische achtergrond. De bezitters van het kasteel "De Cannenburgh" in Vaassen waren door de eeuwen heen lid gebleven van de Rooms-Katholieke

kerk, daarin gevolgd door een deel van de inwoners van Vaassen. De kerk speelde een belangrijke rol in het leven van de Veluwnaar. Behalve de zondagse kerkgang en de zondagsscholen waren er verschillende kerkelijke verenigingen. Niet alleen op godsdienstig gebied, ook op andere terreinen van het leven speelde de kerk een rol, zij het indirekt. Zo stimuleerde de Eper hervormde predikant, ds Prins, allerlei initiatieven op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs, werkgelegenheid en cultuur. In Wapenveld was het ds Van Maas en in Heerde de Vrij Evangelische predikant ds Meyer die actief waren op het terrein van onderwijs en politiek. De laatste was voorzitter van de Heerdense afdeling der Christelijk Sociale Partij.

Het godsdienstig denken drukte zeker een stempel op de volksaard. M. W. Heslinga typeerde deze in het Handboek Pastorale Sociologie deel IV als gesloten, niet snel zijn mening kenbaar makend. Hoofdzenuw in het denken was de voorbeschikking van God: "Alles geet zoas 't gaon mut". Dit temperde grote blijdschap maar ook grote droefheid. Dit absolute buigen maakte de Veluwnaar gedrukt, hij voelde zich klein, aldus Heslinga.

In deze periode van vooruitgang en ontwikkeling was er veel aandacht voor het onderwijs. In alle dorpskernen en kleinere kernen waren scholen voor Lager Onderwijs, terwijl in de dorpen Epe en Heerde in 1910 scholen kwamen voor Meer Uitgebreid Lager Onderwijs. Aan de meeste scholen werd herhalingsonderwijs gegeven, wat sterk gestimuleerd werd. De grote waarde die gehecht werd aan onderwijs en ontwikkeling sprak ook uit de tekst op de gevelsteen van de M.U.L.O. in Epe: "Kenni is macht". Kommissies voorschooltoezicht ijverden voor goed onderricht en commissies tot wering van schoolverzuim stimuleerden het schoolbezoek. Aan kinderen van minvermogenenden werden bij trouw schoolbezoek prijzen uitgereikt. Verder waren er in de verschillende dorpen Naai- en Breischolen, werd in 1910 in Heerde een Vaktekenschool opgericht en werd in het zelfde jaar in Vaassen een kursus Voorbereidend Onderwijs en Fröbelarbeid gestart. Ook de Landbouworganisaties gaven kursussen.

In Epe was het Sint-Anthoniegilde stimulerend werkzaam. Aanvanke-lijk een kerkelijke broederschap die zich bezig hield met armenzorg, werd dit gilde in 1900 een stichting op protestants-vrijzinnige grondslag, die zich richtte op verbetering van het algemeen belang van het dorp. Ze hield zich o.a. bezig met de ontwikkeling van landbouw en veeteelt, steunde het onderwijs en stimuleerde de plaatselijke vereni-

ging Nut en Genoegen. In 1912 werd in Epe de Eper Gemeentewoning (E.G.W.) geopend. Dit gebouw zou in de daaropvolgende jaren middelpunt worden van het maatschappelijk, godsdienstig en culturele leven in de gemeente. Geestelijk vader en financier was ds. Prins, een sterk sociaal voelend mens. Hij voelde zich aangesproken door de ideeën en idealen die de verheffing van de arbeidende klasse beoogden en maakte dit tastbaar door de bouw van een gemeentewoning. Behalve vergaderingen, lezingen, tentoonstellingen en concerten kon men er ook een bibliotheek en leeszaal bezoeken waar ook landelijke nieuwsbladen aanwezig waren.

De gemeenteraad van Heerde, bestaande uit elf leden, werd gevormd door de gegoeden van het dorp. In 1910 waren zes van de zittende raadsleden landbouwer, twee van hen waren winkelier en twee fabrikant. Hun politieke kleur was niet altijd te achterhalen, maar het was wel duidelijk dat de meesten van hen liberaal gezind waren. Dat er bij de Heerder bevolking belangstelling bestond voor politiek bleek uit het bestaan van drie kiesverenigingen: de liberale kiesvereniging "Vooruitgang", de christelijke historische kiesvereniging "Koning en Vaderland" en een anti-revolutionaire kiesvereniging. Daarnaast bestond er een afdeling van de hiervoor reeds genoemde Christelijk Sociale Partij. Voor de kamerverkiezingen van 1901, 1905 en 1909 viel de gemeente Heerde onder het kiesdistrikt Kampen. Uit kranteverslagen bleek dat de gestelde kandidaten minstens één maal op een verkiezingsbijeenkomst in Heerde kwamen spreken. De publieke belangstelling was daarvoor vrij groot. Zo waren er 150 mensen aanwezig toen er in 1905 voor het eerst een lid van de S.D.A.P. kwam spreken.

Ook andere bijeenkomsten gaven volle zalen te zien. In de krant werden deze politieke bijeenkomsten uitvoerig verslagen, zodat ook de niet-aanwezigen op de hoogte konden zijn van de politieke ideeën der sprekers. Hieronder volgen de verkiezingsuitkomsten van de reeds eerder vermelde kamerverkiezingen:

tabel 8
uitslagen Tweede Kamerverkiezingen Heerde.

jaar	lib.	a.r.	chr. hist.	soc. dem.
1901	397	212		
1905	585	247	84	7
1909	698	343		19

Hieruit blijkt dat liberale kandidaten veruit de meeste stemmen kregen, de socialisten maar een enkele. Dat de liberale kandidaat, N. J. Bosch, in 1909 zoveel stemmen behaalde was zeker ook te danken aan het feit dat hij in Heerde woonachtig was. Van beroep aanvankelijk bleker, later gemeente-ontvanger, was hij een bekend spreker en debater op politieke avonden in de wijde omtrek. Ook de kwestie van de staatspensionering hield de gemoederen bezig.

Er was een Heerdense afdeling van de Bond voor Staatspensionering waarvan bestuursleden afkomstig waren uit de liberale kiesvereniging en de Christelijk Sociale Partij. Op het gebied van vakorganisatie was in Heerde een afdeling van het Nederlands Onderwijzers Genootschap.

De Eper gemeenteraad bestond uit dertien leden die eveneens afkomstig waren uit de bovenlaag der bevolking. De liberale kiesvereniging "Vooruitgang", de liberale kiesvereniging "Eendracht maakt Macht" en de anti-revolutionaire/christelijk historische kiesvereniging waren alleen actief als er landelijke verkiezingen op komst waren. De meeste stemmen tijdens de kamerverkiezingen werden uitgebracht op de liberale kandidaten, zoals blijkt uit tabel 9.

Opvallend is dat het dorp Epe vooral liberaal stemde, terwijl Vaassen de christelijke kandidaten steunde. Epe viel onder het kiesdistrikt Apeldoorn. De sociaal-demokraten kregen ook hier slechts enkele stemmen.

Toch bleken er plannen te bestaan om in Epe een socialistisch getinte volkskiesvereniging op te richten.

Dit kan men opmaken uit een briefwisseling tussen K. Broekhuizen, directeur van de zuivelfabriek in Oene en het hoofdbestuur van de S.D.A.P., waarin gesproken werd over de vorming van een volkskiesvereniging "om de massa meer rijp te maken en niet steeds de liberalen in hun oppermacht te laten".

tabel 9
uitslagen Tweede Kamerverkiezingen Epe.

jaar		lib.	chr.	soc. dem.
1901	Epe	499	176	
	Vaassen	58	251	
	Oene	91	80	
		648	507	

1905	Epe	506	99	8
	Emst	137	114	4
	Vaassen	83	252	3
	Oene	124	97	1
		850	562	16
1909	Epe	427	124	22
	Emst	114	115	2
	Vaassen	73	266	4
	Oene	95	108	5
		709	613	33

J. P. den Breems-in 't Veld.
(wordt vervolgd).

Vragenrubriek

Wie (her)kent deze heer?

In ons vorige Mededelingenblad (nr. 83) stelt de heer Bouwma uit Epe een vraag o.a. over de namen van de dochter van burgemeester Van der Feltz (1793-1870).

De heer J. C. Kreffer, wonende op het "Oude Huis" in Tongeren, reageerde op deze vraag met het volgende antwoord:

Gustaaf Willem van der Feltz werd op 15 november 1793 geboren te Zalt-Bommel. Hij werd schoolopziener in het 8e district van Gelderland, burgemeester van de gemeente Gameren, daarna te Epe, notaris, lid der provinciale staten van Gelderland, dijkgraaf van de Veluwe. Hij werd bij Koninklijk Besluit van 20 augustus 1867 en Diploma van 7 november van dat jaar tot de adelstand verheven met het praedicaat Jonkheer. Hij overleed te Epe op 7 augustus 1870. Hij was gehuwd met Theodora Elisabeth Mossel, die op 20 november 1862 te Epe overleed.

Hun kinderen waren:

1. Pieter Christiaan Willem baron van der Feltz, geboren Zalt-Bommel 6 oktober 1816, overleden te Epe 11 april 1898, ongehuwd. Bij Koninklijk Besluit van 21 januari 1882 werd de verheffing in de adelstand van zijn vader, voor hem en zijn broers en hun wettige afstammelingen veranderd in een inlijving met de titel baron en barones.
2. Geertruida Johanna barones van der Feltz, geboren Zalt-Bommel 25 september 1817 overleden 25 november 1903, ongehuwd.
3. Mr. Johan Frederik Hendrik van der Feltz, geboren Epe 23 december 1819, overleden te Arnhem 21 mei 1883. Driemaal gehuwd. In 1847 met Sara Willet, zij overleed in 1848. In 1850 met Johanna Elizabeth Louise Bisschoff, die in 1862 overleed. In 1864 met Maria Regina Antoinetta Rambaldo.
4. Gustave Wilhelmine barones van der Feltz, geboren Epe 22 mei 1822, overleden te Epe 20 mei 1908. Ongehuwd.
5. Warmold Albertinus baron van der Feltz, geboren Epe 1 maart 1824, overleden te Assen 30 december 1910. Gehuwd met Johanna Judith barones van Balveren.
6. Mr. Jacobus baron van der Feltz, geboren Epe 13 november 1825, overleden te Twello 21 november 1904. Gehuwd met 1850 Jkvr. Anna Christina Mollerum, die in 1866 overleed. 1869 Jkvr. Albertine Constance van Swinderen.
7. Louise Henriette Françoise barones van der Feltz, geboren Epe 22 januari 1828, overleden te Epe 22 maart 1912.

8. Maria Geertruida Cornelia barones van der Feltz, geboren Epe 24 november 1829, overleden te Heerde 19 februari 1907. Gehuwd met J. Eerdmans.
9. Antoinette Marie barones van der Feltz, geboren Epe 13 juni 1831, overleden 11 juli 1832.
10. Louis Cato baron van der Feltz, geboren Epe 30 december 1833, overleden 31 mei 1920 te Arnhem. Gehuwd met Samuèle Théophile barones Sloet van Tweenijenhuisen. Hun 5e kind, Louis Christiaan baron van der Feltz trouwde op 21 juni 1895 in Epe met Johanna Cornelia Rauwenhoff.
11. Antoinette Marie barones van der Feltz, geboren Epe 9 december 1835, overleden 27 mei 1908. Gehuwd met Hendrik Worst, predikant.
12. Reinhardina Catharina barones van der Feltz, geboren Epe 9 mei 1838, overleden te Epe 30 november 1906. Ongehuwd.
13. Mr. Willem Daniel Joseph baron van der Feltz, geboren Epe 25 januari 1841, overleden Soerabaja 5 januari 1874. Gehuwd met Cornelia Jeanne Margaretha Siedenburger.

J. C. Kreffer.

Ook onze oud-voorzitter, G. S. van Lohuizen, reageerde op de vraag. In het volgende nummer zal hij op deze vraag ingaan met daaraan gekoppeld een verslag over de oude burgemeesterwoning "Vijvervreugd".

Mededelingen

Woordenboek Eper dialekt

Zoals u al in nr. 83 hebt kunnen lezen is het woordenboek Eper dialekt verschenen.

Voor degenen die al een woordenboek hebben is er de gelegenheid een supplement te verkrijgen.

Prijs: f 29,95. Woordenboek + supplement.

f 2,95 alleen supplement.

Het woordenboek is, met ingang van 10 november, te verkrijgen bij de volgende adressen

W. van Putten
Hoofdstraat 80
8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579

W. Terwel
Apeldoornseweg 41
8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455

Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12
8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1316

Redactiewisseling

Wanneer bij de leden van een oudheidkundige vereniging op gezette tijden weer een nieuwe aflevering van het verenigingsorgaan door de brievenbus valt, gaat men dit op de duur als vanzelfsprekend beschouwen.

Men realiseert zich helemaal niet wat er allemaal bij komt kijken om dit tot stand te brengen. De kwaliteit van zo'n blad hangt echter voor een zeer groot gedeelte af van de deskundigheid en inzet van de redacteur.

Hij zorgt er telkens weer voor dat het op niveau blijft en tracht uit het aangeboden materiaal een zodanige keuze te maken dat een gevarieerd geheel ontstaat.

Een heel moeilijke opgave ookal omdat het aantal personen dat bijdragen aanbiedt maar klein is.

Als bestuur zijn wij dan ook bijzonder dankbaar dat de heer R. Paasman deze zware taak bijna 13 jaar op zo'n voortreffelijke wijze heeft willen vervullen.

Ampt Epe nr 38 was het eerste nummer dat onder zijn redactie werd samengesteld terwijl in juni j.l. nummer 83 het licht zag.

Thans acht de heer Paasman de tijd gekomen het redactiewerk aan een ander over te dragen. Wij kunnen hier zeker bgrrip voor opbrengen en zijn hem zeer erkentelijk onze vereniging zolang in zo'n belangrijke functie van dienst te zijn geweest.

Wij prijzen ons gelukkig dat ons medebestuurslid mevrouw D. te Rieleter Laak zich bereid verklaard heeft deze taak over te nemen.

Al geruime tijd is zij de heer Pasman behulpzaam geweest bij het samenstellen van ons blad en wij zijn er van overtuigd dat ook zij zich volledig zal inzetten voor de kwaliteit van ons verenigingsblad.

"Oud-redacteur Paasman", wij hopen dat het u gegeven mag worden nog vele jaren van "Ampt Epe" te genieten.

W. Terwel, voorzitter.

Werkschema Streekarchivariaat

Archivaris van het Streekarchivariaat Noord-Veluwe tot 2 december 1988.

week	datum	Hattem	Heerde	Epe
45	07/11-11/11	x		
46	14/11-18/11	x		
47	21/11-25/11			x
48	28/11-02/12		x	

Vanwege de arbeidstijdverkorting is het voor bezoek op de vrijdagen gewenst een telefonische afspraak te maken. Mensen die van ver moeten komen worden geadviseerd ook voor andere dagen even te bellen. (telefoon Hattem 05206-43131, Heerde 05782-9494, Epe 05780-15800).

Boekennieuws

Buitenmensen

door Aart Visser en fotograaf Chris Stein; 120 pagina's tekst en foto's. Een boeiend boek dat het leven op de Veluwe van vroeger en wat er nu nog van over is, vastlegt in tekst en foto's.

Bijdragen en mededelingen van de Heerder Historische Vereniging nr. 48

Artikel 1. Wie is Bât achter de Meule en wie is Zien Massepant? door J. A. de Wit.

Blz. 3 t/m 11.

In dit artikel wordt rechtgezet dat "Bât achter de Meule" niet een pseudoniem van J. van Riemsdijk is.

In de Bibliografie van Epe en omgeving, samengesteld door P. Elisabeth Berkhout (Epe 1970 blz. 91 onder nr. 554) en in de tweede druk (Epe 1980) staat de medeling: "Bât achter de Meule" (pseudoniem van J. van Riemsdijk).

Na enig speurwerk is de schrijver op de naam van deze Bât gekomen. Het is Lambertus Bosch (geboren 8 maart 1875 te Heerde en overleden 21 maart 1954 te Apeldoorn). Hij verdiepte zich in 't Heerder dialect en schreef ook in dit dialect.

Jan in de zak en andere gerechten uit de regio Recepten, beschouwingen en anekdotes, 2e druk

door A. van den Bremen-van Vemde, D. Kasper-van Dijk, J. Bakker-Rietman e.a.

Publikaties van de IJssel-akademie, 40, Uitg. IJssel-akademie, Kampen, 1987; 60 blz; afb.; f 6,90.

Recepten uit de kop van Overijssel, Oost-Veluwerand en Urk, geschreven in de streektaal.

Uit Epe o.a. Bröaderties, Fuuksienstamp mit spekiesnat of mit Hennemansnat, Kruudmoes, 'n Dikke kôeke (pofferd), Pankerink, Heufkeze, Bloedwos.

De Wijerd, nr. 3, september 1988

Artikel: Verdroging in Nederland, blz. 5 t/m blz. 17.

In dit artikel, door J. van Zetten, op blz. 11: "Signalen van verdroging op de Veluwe".

Inhoud

Het bestuur in de gemeente Epe tussen 1818 en 1865 (4) door J. W. Tetterode Ravestein	1
Gemeentelijke zorg voor orde, rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw (10) door L. van den Bremen	10
De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910 - 1923 (2) door J. P. den Breems - in 't Veld	15
Vragenrubriek	26
Mededelingen	29
Boekennieuws door D. te Riele	32